



UDK:323.2

Muhammad XOLIQULOV,

O'zbekiston – Finlandiya pedagogika instituti o'qituvchisi

E-mail: xoliqulovmumammad1997@gmail.com

O'z-Fin pedagogika instituti professori J.Yaxshiliev taqrizi asosida

MARKAZIY OSIYO DAVLATLARI GEOMAFKURAVIY SIYOSATINING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Аннотация

Maqolada gemafkura, geosiyosat, geiqtisodiyot va mintaqaviy siyosat to'g'risidagi xorijiy va yurtimiz olimlarining bir qancha ilmiy ishlari tadqiq etilgan. Markaziy Osiyo davlatlarining geomafkuraviy siyosatining rivojlanish tendensiyalariga, mustaqillikka erishgandan so'ng geomafkuraviy siyosatdagi yangilanishi ustuvor bo'lgan vazifalari hamda yangilanishi zarur bo'lgan geomafkuraviy siyosatlarni keltirib o'tilgan. Mintaqadagi geomafkuraviy siyosatning asosiy maqsadlari tahlil etilib, ularning integrativ jarayonlarda yaxlit jarayon sifatida ijtimoiy-falsafiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Geosiyosat, geomafkura, geiqtisod, geomafkuraviy yangilanish, geosiyosiy yondashuvlar, mintaqaviy hamkorlik, integratsiya, savdo-iqtisodiy integratsiya, tashqi sarmoya, diplomatik aloqalar.

DEVELOPMENT TENDENCIES OF GEO-IDEOLOGICAL POLICY OF CENTRAL ASIAN STATES

Annotation

In the article, a number of scientific works of foreign and domestic scientists on geo-ideological, geopolitics, geo-economics and regional politics are researched. The development trends of the geo-ideological policy of the Central Asian countries, the priority tasks of updating the geo-ideological policy after gaining independence, and the geo-ideological policies that need to be updated are mentioned. The main goals of the geo-ideological policy in the region are analyzed and their socio-philosophical analysis is carried out as a whole process in the integrative processes.

Key words: Geopolitics, geoideology, geoeconomics, geoideological renewal, geopolitical approaches, regional cooperation, integration, trade-economic integration, foreign investment, diplomatic relations.

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ГЕОИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация

В статье исследуется ряд научных работ зарубежных и отечественных ученых по географии, геополитике, геоэкономике и региональной политике. Отмечены тенденции развития геоидеологической политики стран Центральной Азии, приоритетные задачи обновления геоидеологической политики после обретения независимости, а также геоидеологическая политика, нуждающаяся в обновлении. Анализируются основные цели геоидеологической политики в регионе и проводится их социально-философский анализ как целостный процесс в интегративных процессах.

Ключевые слова: Геополитика, геоидеология, геоэкономика, факторы, геоидеологическое обновление, геополитические подходы, региональное сотрудничество, интеграция, торгово-экономическая интеграция, иностранные инвестиции, дипломатические отношения.

Kirish. Markaziy Osiyo davlatlari o'zining geosiyosiy va iqtisodiy ahamiyati tufayli nafaqat mintaqaviy, balki global siyosatda ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu mintaq, tarixan, bir nechta yirik imperiyalar va davlatlar o'rtasida geosiyosiy raqobat, siyosiy o'zgarishlar va iqtisodiy aloqalar markaziga aylangan. Xususan, Markaziy Osiyo o'zining geografik joylashuvi, tabiiy resurslari va iqtisodiy imkoniyatlari bilan jahon siyosatida muhim geostrategik mintaq sanaladi. Mintaqa, tarixan, turli kuchlar o'rtasida geosiyosiy raqobat va hamkorlik maydoniga aylangan. Sovet Ittifoqining parchalanishi bilan Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqillikka erishib, yangi geomafkuraviy geosiyosat yo'nalishlarni tanlashga kirishdi.

Sovet Ittifoqining parchalanishi va Markaziy Osiyo davlatlarining mustaqillikka erishishi bilan, mintaq yangi geosiyosiy rejalashtirish, xavfsizlik masalalari, iqtisodiy integratsiya va global siyosatdagi o'rnini aniqlash jarayoniga kirishdi. Bugungi kunda Markaziy Osiyo mamlakatlari geomafkuraviy siyosatining rivojlanish tendensiyalarini o'rganish, nafaqat mintaqaviy barqarorlik, balki global xavfsizlik va iqtisodiy hamkorlik nuqtai nazaridan ham dolzarb masalalardan hisoblanadi. Muhtaram yurtboshimiz Sh.M.Mirziyoyev 2022-yil Qirg'izistondagi sammitda ta'kidlaganlaridek, "Biz Markaziy Osiyoda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash, barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi murakkab vazifalarni izchil hal etib kelmoqdamiz"[7]. Shuningdek, yuqorida keltirilgan so'zning isboti o'laroq, "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida",gi Prezident farmonida ham uning aksini ko'rishimiz mumkin. Xususan,

taraqqiyot strategiyasining VII bobida mamlakatimiz xavfsizligi va mudofa salohiyatini kuchaytirish, ochiq va pragmatik va faol tashqi siyosat olib borish deb nomlangan bo'lib, 93,94,95,96,97,98,99 va 100-moddalari aynan shu sohaga bag'ishlangandir[8]. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mavzuimizning dolzarbligini quyidagilarda belgilaymiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Geomafkura, geosiyosat, va mintaqaviy siyosat haqidagi ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda juda rivojlandi. Markaziy Osiyo hududi bo'yicha yozilgan ilmiy ishlar orasida bir qancha muhim tadqiqotlar mavjud bo'lib ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: Markaziy Osiyo davlatlarining geosiyosiy pozitsiyalari, geografik o'zni va tashqi siyosatdagi faoliyatini o'rganadigan bir nechta asarlar mavjud. Masalan, S.S.Dudarovning "Markaziy Osiyo geosiyosati: Geopolitik va strategik aspektlar"[2], Zbignev Bjezinskiy "Buyuk shaxmat taxtasi"[9], asarida, mintaqaviy integratsiya va global siyosatdagi o'zgarishlarning ta'siri keng tahlil qilingan. Mintaqaviy iqtisodiy va siyosiy integratsiya jarayonlari haqida T.A.Tashmatov va A.I.Axmedov tomonidan yozilgan "Mintaqaviy integratsiya va Markaziy Osiyo"[6], N.E.Muxammadiyev[5] J.Ya.Yaxshiliev[10]larning tadqiqotlar mintaq davlatlarining ShHT va Yevrosiyo Ittifoqidagi ishtirokini ko'rib chiqadi. Bu tadqiqotlar Markaziy Osiyo mamlakatlarining global miqyosdagi integratsiya tendensiyalarini tushunishga yordam beradi. Geomafkura va madaniyatning siyosatga ta'siri haqida L.A.Fedorova va V.S.Pirogova[3] hamda Samuel Hantington[4] tomonidan olib borilgan izlanishlar mavjud. Ularning ishlarida milliy identifikatsiya, diniy va madaniy

faktorlar geosiyosiy qarorlar va tashqi siyosatga qanday ta'sir qilishini ko'rsatuvchi tahlillar berilgan.

Tahlil va natijalar. Markaziy Osiyo tarixan geosiyosiy nuqtai nazardan muhim bo'lgan hududdir. Xorazmshohlar, Temuriylar va boshqa musulmon imperiyalari mintaqada o'zaro aloqalarni rivojlantirib, o'z pozitsiyalarini mustahkamlagan. XIX asrning oxirlariga kelib, Markaziy Osiyo Rossiya imperiyasi tomonidan mustamlaka qilib olinishi bilan yangi geosiyosiy sharoit vujudga keldi. Sovet Ittifoqining shakllanishi bilan, Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining geomafkuraviy siyosatini Moskva tomonidan belgilangan siyosatlar asosida amalga oshirgan. Mustaqillikni qo'lga kiritganidan keyin, Markaziy Osiyo mamlakatlari o'zlarining geomafkuraviy siyosatlarini yangilashga kirishdi. Bu siyosatlar, asosan, quyidagi yo'nalishlarga qaratilgan edi:

Birinchidan, hududiy suverenitetni ta'minlash: Sovet davrida markazdan boshqarilayotgan davlatlar o'z suverenitetlarini mustahkamlashga intilishdi.

Ikkinchidan, geosiyosiy mustaqillikni qo'lga kiritish: Rossiya va Xitoy kabi yirik kuchlar bilan balansni saqlashga harakat qilish.

Uchinchidan, savdo va iqtisodiy integratsiya: Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida savdo aloqalari va iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirishga qaratilgan siyosatlar.

Mintaqada olib borilayotgan geomafkuraviy siyosatning mintaqa davlatlarida amalga oshirilayotgan faol tashqi va pragmatik siyosatning mahsuli hisoblanadi. Xususan, J.Ya.Yaxshilikov va N.E.Muxammadiyev: "Geomafkuraviy siyosat – bu bir mintaqada yashovchi davlatlar xalqlarining o'zaro konsensusga kelganligi natijasida shakllangan muayyan g'oyaviy qarashlar tizimini odamlar ongiga singdirish, zararli ma'naviy-mafkuraviy ta'sirlar, turli ko'rinishdagi tazyiqlarning oldini olishga qaratilgan uslub va vositalar hamda ularni ishlab chiqish, tartibga solish va boshqarish bilan bog'liq faoliyat majmuidir"[10,426], deya ta'riflaydi. Bu fikrga qo'shilgan holda geomafkuraviy siyosatni quyidagicha ta'riflaymiz: "Geomafkuraviy siyosat – bu davlatlarning geosiyosiy va iqtisodiy maqsadlarini amalga oshirishda geografik, siyosiy, iqtisodiy va xavfsizlik omillarini hisobga olgan holda yuritiladigan siyosatni anglatadi.

Fikrimizni davom ettirar ekanmiz, geomafkuraviy siyosatni bir mintaqada bajarilishi lozim bo'lgan mafkuraviy vazifalarni amalga oshirish uchun bo'lgan harakat tarzida ham tushunish mumkin. Ushbu vazifalar bir mintaqada joylashgan mamlakat yoki xalqning dunyo hamjamiyatida tutgan o'rni, nufuzi, xalqaro iqtisodiy, siyosiy, diplomatik aloqalardagi movqei, taraqqiyot darajasi kabi bir qator ko'rsatkichlardan kelib chiqadi.

Geomafkuraviy siyosatning asosiy maqsadi mamlakatlarning hududiy manfaatlarini himoya qilish, xavfsizlikni ta'minlash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va global raqobatda o'z o'rnini topishdir. Markaziy Osiyo mamlakatlari uchun geomafkuraviy siyosat, ayniqsa, energiya resurslari, xavfsizlik, savdo aloqalari va iqtisodiy integratsiya masalalariga qaratilgan.

Geomafkuraviy siyosatning o'zgaruvchan global sharoitlarda davlatlar va mintaqalar uchun yangi siyosatlarni ishlab chiqish va moslashuvchan strategiyalarni ishlab chiqish zaruratini anglatadi. Shuningdek, mintaqadagi yangiliklar va tahdidlarga javoban yangi geosiyosiy paradigmalarni ishlab chiqish va milliy man'fatlardan kelib chiqqan holda tanlashni taqozo qiladi.

Markaziy Osiyo uchun geomafkuraviy siyosat quyidagi omillar asosida yuzaga kelgan:

Birinchidan, geosiyosiy tahdidlarga javob: Mintaqada global va mintaqaviy xavfsizlik tahdidlari ortib bormoqda (terrorizm, ekstremizm, ekstremistik guruhlar).

Ikkinchidan, iqtisodiy va energiya integratsiyasi: Yangi iqtisodiy aloqalar, energiya resurslarining boshqarilishi va eksportga yo'naltirilgan siyosatlar.

Uchinchidan, xalqaro raqobat va integratsiya: Markaziy Osiyo davlatlari o'zaro iqtisodiy va siyosiy aloqalarni kengaytirish orqali geosiyosiy o'zgarishlarga javoban siyosiy kurslarini o'zgartirishga majburdirlar.

Markaziy Osiyo mintaqasidagi geomafkuraviy siyosatning asosiy yo'nalishlari:

Birinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasidagi geomafkuraviy geosiyosatning o'zgarishi va uning ahamiyati;

Markaziy Osiyo hududi geografik jihatdan, Xitoy, Rossiya, Hindiston, Eron va Turkiya kabi global kuchlar bilan chegaradosh bo'lib, mintaqaning geosiyosiy va geostrategik ahamiyatini yanada oshiradi. Boymirza Hayitning fikriga ko'ra: "XV asr ikkinchi yarmidan – XX asrgacha Turkiston o'lkasi Rossiya va Xitoy o'rtasidagi geostrategik manfaatlar to'qnashgan huquq hisoblanadi"[1], deya bejiz takidlamagan. Xususan, Sovet Ittifoqining tarqoqligi bois, mintaqaning siyosiy strukturasi va iqtisodiy integratsiyasi nuqtai nazaridan yangi geosiyosiy realizmni yaratdi. Zbignev Bjezinskiy yuqorida ta'kidlanganlarning barchasini: "Geoiqtisodning rivojlanishi orqali davlatlarning global miqyosda kuchayishini anglatad. Bunga misol qilib "XX asrning so'ngi o'n yilliklarida dunyoishlarida kuchli iqtisodiy zilzilalarga o'xshab ketadigan siljishlar sodir bo'ldi. Tarixda birinchi marta Yevrosiyoga mansub bo'lmagan davlat – AQSh nafaqat Yevrosiyo davlatlari orasidagi munosabatlarda qozikalonlik vazifasini o'tadi, balki jahondag eng qudratli davlat ham bo'ldi"[9,7], bunga asosiy sabab AQShning iqtisodiy qudratga kelganligi edi.

Bugungi kunda Markaziy Osiyo davlatlari, o'zlarining milliy suverenitetini mustahkamlash, mintaqada xavfsizlikni ta'minlash va iqtisodiy o'sish uchun yangi siyosiy yo'nalishlarni ishlab chiqmoqda.

Sovetlar Ittifoqidan ajralgan davlatlar sifatida Markaziy Osiyo mamlakatlari o'z milliy manfaatlarini himoya qilishda va yangi geosiyosiy muvozanatni yaratishda qiyinchiliklarga duch kelishdi. Xavfsizlik, iqtisodiy rivojlanish va hududiy integratsiya sohalarida amalga oshirilayotgan siyosatlar, Markaziy Osiyoning global siyosatdagi o'rnini va ahamiyatini belgilaydi.

Ikkinchidan, Markaziy Osiyo geomafkuraviy siyosatining asosiy tendensiyalari;

Markaziy Osiyo davlatlarining geomafkuraviy siyosati yangi global va mintaqaviy sharoitlarga moslashishga intilmoqda. Xususan, global va mintaqaviy geomafkuraviy siyosatni yuritishda ko'zga tashlanmoqda. Quyidagi asosiy tendensiyalar mintaqada sezilarli o'zgarishlar mavjudligini anglatadi. Ular quyidagilar:

Mintaqada xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlash: Markaziy Osiyo mamlakatlariga asosan, Afg'oniston bevosita terrorizm, ekstremizm va boshqa tahdidlari orqali mintaq xavf solmoqda. Potensial xavfga mintaqa davlatlarining birgalikda kurashishda o'zaro hamkorlikni kuchaytirishga harakat qilishiga undamoqda. Xususan, minqata davlatlarining o'zaro kelishuvlari asosida ShHTning "Mintaqaviy aksilteror tuzulmasi" va MDHning "Aksilteror markazi" faoliyat yuritmoqda. Rossiya, Xitoy va AQSh kabi geosiyosiy kuchlar bilan xavfsizlik masalalarida hamkorlikni rivojlantirish va xalqaro xavfsizlik tizimiga moslashish maqsadida mintaqaviy xavfsizlikni mustahkamlashga qaratilgan geomafkuraviy siyosatlar ishlab chiqilmoqda.

Iqtisodiy integratsiya va energiya resurslari: Markaziy Osiyo davlatlari o'z iqtisodiy siyosatlarini global bozorlar bilan uyg'unlashtirishga intilmoqda. Bugungi kunda Xitoyning "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi va Rossiya bilan iqtisodiy hamkorlikni rivojlantirish orqali mintaqadagi energetika resurslari, xususan, neft, gaz va suv taqsimoti muhim geosiyosiy omilga aylanmoqda. Bularning barchasi mamlakatlarning iqtisodiy mustaqilliklarini ta'minlash va global iqtisodiy raqobatda o'z o'rnini topish maqsadida geomafkuraviy siyosatni amalga oshirmoqda.

Tashqi sarmoya va integratsiya: Markaziy Osiyo mamlakatlari xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalarni rivojlantirish maqsadida tashqi sarmoyalar va investitsiyalarni davlat ichki tizimiga jalb qilishga intilishmoqda. Xususan, Xitoy va Yevropa Ittifoqi, Jahon savdo tashkiloti, Jahon banki va shu kabi iqtisodiy kuchlar bilan yangi integratsiya jarayonlari mavjud. Bu tendensiya nafaqat iqtisodiy o'sish, balki siyosiy stabilizatsiya uchun ham ahamiyatlidir.

Xalqaro integratsiya va diplomatik aloqalar: Markaziy Osiyo davlatlari o'zlarining tashqi siyosatida yangi global muvozanatni yaratish uchun harakat qilmoqdalar. Rossiya, Xitoy,

AQSh va Yevropa Ittifoqi kabi kuchlar bilan o'zaro aloqalarni mustahkamlash va o'zining strategik pozitsiyalarini saqlab qolish uchun diplomatik rakurslarini yangi sharoitlarga moslashtirmoqda.

Uchunchidan, geosiyosiy va iqtisodiy integratsiya masalalari

Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasidagi integratsiya darajasi va iqtisodiy aloqalar o'sib bormoqda. O'zbekiston, Qozog'iston va Tojikiston o'rtasidagi iqtisodiy va siyosiy aloqalar mustahkamlanmoqda. Shu bilan birga, Yevrosiyo Ittifoqi kabi mintaqaviy tashkilotlar orqali Markaziy Osiyo davlatlari o'z iqtisodiy va xavfsizlik manfaatlarini qo'llab-quvvatlashga intilmoqdalar.

Xususan, Xitoyning "Bir kamar, bir yo'l" tashabbusi mintaqada yangi geosiyosiy aloqalarni shakllantiradi. Xitoyning energiya va infratuzilma sohalaridagi sarmoyalariga qarshi Markaziy Osiyo davlatlari o'z resurslarini boshqarish va ulardan foydalanish uchun yanada samarali strategiyalarni ishlab chiqmoqda.

To'rtinchidan, Markaziy Osiyoning global siyosatdagi o'rni.

Markaziy Osiyo mamlakatlari nafaqat iqtisodiy resurslar va strategik joylashuvi, balki xavfsizlik va barqarorlik nuqtai

nazaridan ham muhim o'rin tutadi. Bu mintaq, Xitoy va Rossiya kabi global kuchlarning geosiyosiy raqobati va manfaatlarini kesishgan hudud sifatida, ya'ni geostrategik makon sifatida jahon siyosatida katta ahamiyatga ega bo'lmoqda. Shu sababli, Markaziy Osiyo davlatlari o'z geomafkuraviy siyosatini global miqyosda qiyin sharoitlar va tez o'zgaruvchi shart-sharoitlarga moslashtirish zaruratini olmoqdalar.

Xulosa. Markaziy Osiyo davlatlari geomafkuraviy siyosatining tendensiyalariga mintaqadagi va global geosiyosiy o'zgarishlarga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir o'tkazadi. Mintaqaning o'zaro integratsiyasi, iqtisodiy siyosati, energiya resurslarini boshqarish va saqlash aloqalarini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Fikr va mulohazalardan kelib chiqib biz quyidagi xulosaга keldik:

Birinchidan, Markaziy Osiyo mintaqasida rivojlanayotgan geomafkuraviy siyosat global iqtisodiy va siyosiy kuchlar muvozanatiga bog'liq holda rivojlanmoqda;

Ikkinchidan, mintaq davlatlari o'zaro kelishgan holda yuqorida takidlangan o'zaro integratsiya, tashqi xavflardan muxofazalanish, moliya va iqtisod, energiya va boshqa sohalarida birgalikda geosiyosatni amalga oshirish orqali mintaq manfaatlarini o'zaro kelishgan holda ishlab chiqishlari zarurati kabi muammolarni bartaraf etishga urinishmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Boymirza Hayit. Turkiston Rossiya va Xitoy oralig'ida. Tarjimon. B.Isobek-O'rdabekali. –T.: Yangi asr avlodi. 2023-yil.
2. Dudarov S.S. "Markaziy Osiyo geosiyosati: Geopolitik va strategik aspektlar". –T.: O'zbekiston nashriyoti, 2020.
3. Fedorova, L. A., Pirogova, V. S. "Markaziy Osiyo madaniy geopolitikasi". Moscow: Nauka, 2019. 4. A. A. Gvozdev, "Xalqaro siyosat va xavfsizlik: Markaziy Osiyo misolida", 2017.
4. Hantington Samuel Phillips. Sivilizatsiyalar to'qnashuvi va yangi dunyo tartibi. Tarjimon: J.Qodirov. –T.: "Yangi asr avlodi" nashriyoti. 2023.
5. Mukhamadiev, N. E. (2019). Geo-economics and geo-ideology-ideas and economical bases of the origin of a new world order in the conditions of globalization. Theoretical & Applied Science, (8), 60-63.
6. Tashmatov, T. A., Akhmedov, A. I. "Mintaqaviy integratsiya va Markaziy Osiyo". Almaty: KazNITU, 2018.
7. O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining to'rtinchi maslahat uchrashuvi. Qirg'iziston. 2022-yil. 21-iyul. <https://www.gazeta.uz/oz/2022/07/21/president-uz/>
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.
9. Збигнев Бжезинский. Буюк шахмат тахтаси. –T.: "Trust and support" nashriyoti. 2023-yil.
10. Яхшиликов Ж.Я., Мухаммадиев Н.Э. Миллий ғоя: Ўзбекистонни ривожлантириш стратегияси. Дарслик.–T.: "Ўлпон номидаги нашриёт - матбаа ижодий уйи". 2018